

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Турубарової Анастасії Володимирівни
«Соціально-психологічні засади соціалізації неповнолітніх з особливими
освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму», подану на
здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю
19.00.05 – соціальна психологія;
психологія соціальної роботи**

На основі вивчення тексту дисертації та реферату, праць здобувачки, опублікованих за темою роботи, можна констатувати, що актуальність теми дослідження обґрунтована доволі аргументовано. Вона визначається тим, що в умовах трансформаційних змін сучасного соціуму, коли виникає необхідність пошуку шляхів реформування освіти, активного впровадження освітніх інновацій, а важливими є завдання розвитку інтелектуального та творчого потенціалу учнівської молоді, її успішної інтеграції у соціум, проблематика соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами виходить на перший план. Особливої актуальності ця проблема набуває для неповнолітніх з особливими освітніми потребами, які додатково випробовують вплив травматогенних чинників, а побудова ефективної системи соціально-психологічного супроводу процесу їх соціалізації вбачається затребуваною і своєчасною.

Основні методологічні позиції дослідження викладені авторкою логічно та коректно. Чітко визначено об'єкт, предмет і мету дослідження, а також наукові завдання, які потрібно виконати для її досягнення. Методи дослідження загалом адекватні поставленим завданням та у своїй сукупності надають можливість їх системного вирішення.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечена методологічною обґрунтованістю вихідних положень, критичним аналізом стану досліджуваної проблеми, використанням широкої літературної бази та комплексу взаємопов'язаних методів наукового пізнання, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісних та якісних методів аналізу даних.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає у тому, що, Турубаровою А.В. вперше визначено концептуальні засади дослідження процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму (модель, принципи, компоненти, алгоритм, стратегії, технології) у соціально-психологічній парадигмі наукового знання. Авторкою розкрито соціально-психологічні проблеми соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами (в особистісному, міжособистісному та соціальному векторах), з їх систематизацією та артикуляцією витоків і змісту відповідних соціально-психологічних особливостей неповнолітніх зазначеної категорії, які випробовують травмогенні впливи. Дисертанткою запропоновано та операціоналізовано структурно-функціональну модель соціально-психологічного супроводу процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму, яка складається з організаційно-управлінського та практично-впроваджувального блоків і заснована на принципах мультидисциплінарності, системності, індивідуальності, позитивно-ресурсної діагностики, гуманізації, комплексності, безперервності супроводу (його спадкоємності і послідовності) та ін. Переконливо доведено необхідність і перспективність застосування проектно-модульного підходу до процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму (за діагностично-моніторинговим, організаційно-розвивальним, консультативно-корекційним, освітньо-просвітницьким модулями) і виявлено специфіку перебігу процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму (за рівнем психологічного реабілітаційного потенціалу у векторі ресурсності їх життєстійкості відповідно до його складових (емоційної стабільності, інтелектуального і мотиваційного потенціалу, особливостей оточення та широти спілкування, реабілітаційної компетентності); за їх особистісними особливостями та інтегральними соціально-психологічними характеристиками міжособистісних відносин). Авторкою розкрито концептуально-методологічні основи багаторівневої соціально-психологічної програми оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного

соціуму, її зміст та організаційно-процесуальні засади успішності реалізації, з розробкою й імплементацією навчально-методичного і змістовно-технологічного забезпечення цього процесу, виокремленням й обґрунтуванням принципів, методів, прийомів і психотехнологій його соціально-психологічного супроводу, а також соціально-психологічних умов і чинників (інтраперсональних та інтерперсональних) його оптимізації у травматогенному соціумі відповідно до різновиду інститутів соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами.

У *першому розділі* дисертаційної роботи «Теоретико-методологічні основи вивчення проблеми соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму» авторка, на основі проведеного теоретико-методологічного аналізу проблеми дослідження, наголошує, що одним із найважливіших завдань державної політики у сфері освіти, а також демографічного та соціально-економічного розвитку є забезпечення реалізації права неповнолітніх з особливими потребами на освіту, що артикулюється значним збільшенням останніми роками кількості таких дітей. Дисертанткою з'ясовано, що сучасне наукове розуміння проблеми соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами, суттєве оновлення змісту освіти, зокрема, уточнення стратегії і тактики інноваційних психолого-педагогічних процесів, потребують консолідації нових концептуальних підходів до соціально-психологічної роботи з цією категорією неповнолітніх, а удосконалення системи соціально-психологічного супроводу неповнолітніх з особливими освітніми потребами у напрямку оптимізації процесу їх соціалізації вимагають, насамперед, глибокого наукового осмислення, моделювання та прогнозування всіх можливих наслідків. Дослідниця підкреслює, що особливо гостро проблема оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами та підвищення цінності їх життєдіяльності постає в умовах травматогенного соціуму. Крім того, у зазначеному контексті підвищується важливість підготовки фахівців, які мають працювати із зазначеною категорією дітей, а питання вдосконалення їх професійної діяльності у соціально-психологічному векторі набувають вагомості соціальної значущості

та актуальності. Авторкою розкрито соціально-психологічні проблеми соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму, які впливають на їх соціальний розвиток та перебіг процесу соціалізації загалом і можуть суттєво його спотворювати. У розділі розглянуто також соціально-психологічні аспекти організації навчання неповнолітніх з особливими освітніми потребами в процесі їх соціалізації у травмогенному соціумі та ґрунтовно проаналізовано соціально-психологічні особливості перебігу процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах сім'ї, що заслуговує на схвальну оцінку.

У другому розділі дисертації «Концептуальні основи дослідження процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму» Турубаровою А.В. було визначено концептуальні основи дослідження процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму. Авторка зазначає, що основу концепції соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму становили системно-інтегративний, генетичний, особистісно-компетентнісний, суб'єктно-діяльнісний підходи. Провідні положення запропонованої дисертанткою концепції стосуються зміни парадигми дослідження – від вивчення феноменів і проявів психіки до дослідження законів особистісного і соціального розвитку неповнолітніх з особливими освітніми потребами в процесі їх соціалізації. Суб'єктом вивчення у цьому випадку є неповнолітня дитина з особливими освітніми потребами, і це викликає необхідність синтезу різних галузей базових та спеціальних наук. Друге положення концепції характеризує зміну парадигми дії на систему підтримки, спонукання і сприяння, надання рівних можливостей у виборі рішення. Третім концептуальним положенням є виокремлення підстав для розробки засобів і методів соціально-психологічного супроводу процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами у травмогенному соціумі. Такими підставами, як зазначає авторка, виступають закони і механізми формування особистості дитини з

особливими освітніми потребами, особливості її становлення на різних вікових етапах онтогенезу, особливі сензитивні періоди та характер дефекту, а також специфіка саморозвитку, зокрема в умовах спеціально організованого життєвого простору і освітнього середовища.

У *третьому розділі* роботи «Соціально-психологічна специфіка перебігу процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму» дисертанткою проведено соціально-психологічний аналіз реабілітаційного потенціалу неповнолітніх з особливими освітніми потребами у векторі ресурсності їх життєстійкості в умовах травматогенного соціуму; визначено особистісні особливості неповнолітніх з особливими освітніми потребами у перебігу процесу їх соціалізації в травматогенному соціумі; розкрито інтегральні соціально-психологічні характеристики міжособистісних відносин неповнолітніх з особливими освітніми потребами в процесі їх соціалізації в умовах травматогенного соціуму.

Авторкою встановлено, що найменшу ресурсність життєстійкості виявили неповнолітні з низьким рівнем психологічного реабілітаційного потенціалу, що пов'язано зі змінами інтелектуально-мнестичної сфери, з низьким рівнем психологічної реабілітаційної компетентції та обмеженістю інтересів, а також з яскраво вираженим негативним сприйняттям наявного дефекту чи захворювання. З'ясовано також, що на рівень психологічного реабілітаційного потенціалу неповнолітніх з особливими освітніми потребами впливає їх суб'єктивне ставлення до здоров'я/хвороби, особливостями якого є: захисне ставлення до себе, нездатність (або небажання) усвідомлювати і розкривати значиму інформацію про себе; висока емоційна напруженість, обумовлена негативним ставленням до хвороби; прагнення до відповідності соціально бажаному образу; звуження життєвих цілей, складність у плануванні свого майбутнього або нереальні плани на нього; некритичне оцінювання власних можливостей, складність у плануванні своєї майбутньої професійної діяльності.

Здійснене Турубаровою А.В. емпіричне дослідження надало можливість дисертантці визначити, що серед дефіцитарних шляхів формування Я-образу, як системи уявлень про власну особистість, переважає наявність

комунікативних труднощів. Зафіксовано також низький рівень соціальної і комунікативної компетентності, що виявляється у незавершеності процесу децентрації, слабкості словесної регуляції дій, труднощах у побудові міжособистісних відносин тощо. Крім того, у процесі міжособистісної взаємодії, як показало проведене дослідження, спостерігаються несформованість функцій діалогу (комунікативної, програмуючої, контрольної-регулюючої), як необхідного компонента системи комунікативно-діяльнісних відносин; відсутність динамічності позиції та ін., що створює підґрунтя для виникнення почуття самотності, на яке впливають й бар'єри взаєморозуміння (інтелектуальні, емоційні, естетичні, мотиваційні).

Отримані на констатувальному етапі дослідження дані щодо соціально-психологічної специфіки перебігу процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами були повною мірою враховані авторкою при побудові багаторівневої соціально-психологічної програми оптимізації цього процесу в умовах травматогенного соціуму.

У *четвертому розділі* «Соціально-психологічне забезпечення оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму» Турубаровою А.В. було розроблено багаторівневу соціально-психологічну програму оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму, провідна ідея якої – створення соціально-психологічних умов для забезпечення оптимізації цього процесу та його успішності, становлення та розвитку неповнолітніх з особливими освітніми потребами, визнання їх індивідуальності, розкриття та підтримка ресурсності їх життєстійкості у процесі соціалізації.

Авторкою виокремлено принципи, на яких була побудована багаторівнева соціально-психологічна програма оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму: системності, комплексності, індивідуального підходу, раннього втручання, діяльнісного принципу корекції, а також на загальних принципах групової роботи («тут і тепер», персоніфікації висловлювань, проголошення мови почуттів, активності, довіри у спілкуванні, гетерогенності,

конфіденційності, спрямованості на практичне застосування результатів) та вузькоспеціалізованих її принципах (образності, вільного простору, запобігання насилля у міжособистісній взаємодії, позитивного характеру зворотного зв'язку, мінімізації лабільності та її опосередкованості).

Авторка доводить, що задіяні методи формувально-розвивального впливу надали змогу знизити емоційний дискомфорт неповнолітніх з особливими освітніми потребами, формували у них вміння довільно спрямовувати увагу на власні емоційні відчуття, регулювати власну поведінку, розуміти емоційні стани інших учасників; підтримували самостійність, а також створювали позитивну мотивацію до навчальної діяльності. Відбулися позитивні зміни в інтелектуально-мнестичній сфері неповнолітніх з особливими освітніми потребами, підвищився рівень їх психологічної реабілітаційної компетенції та адекватність суб'єктивного ставлення до дефекту (хвороби) з вірогідним зниженням суїцидальних тенденцій, що сприяло підвищенню інтегрального показника рівня їх психологічного реабілітаційного потенціалу. Виявлено зниження ригідності Я-образу та підвищення адекватності самооцінки з побудовою реальних планів на майбутнє, що вказує на зростання компенсаторного потенціалу цих неповнолітніх. Зафіксовано вірогідне зниження показників особистісної тривожності та проявів самотності, самозвинувачення; натомість підвищилися показники соціальної активності, автономності, соціальної адаптованості, схильності до гуманістичних норм життєдіяльності (моральності), що сприяло розширенню активного життєвого простору неповнолітніх зазначеної категорії та успішності процесу їх соціалізації.

На схвальну оцінку заслуговує визначення дисертанткою організаційно-процесуальних засад успішності реалізації багаторівневої соціально-психологічної програми оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму, спрямовані на розгляд проблеми підготовки фахівців до діяльності з зазначеним контингентом осіб та акцентуванням уваги на тому, що їх професійна діяльність має здійснюватися у новій соціально-психологічній парадигмі з актуалізацією професійно-особистісних якостей, які забезпечують досягнення

високого рівня професіоналізму в оптимізації процесу соціалізації таких неповнолітніх та становлять зміст основних компонентів (орієнтаційного та операціонального) їх психологічної готовності до професійної діяльності з неповнолітніми зазначеної категорії.

Слід наголосити, що рецензоване дисертаційне дослідження Турубарової А.В. має вагомим теоретичним значенням та безсумнівною практичною цінністю, яка полягає, зокрема, у можливості використання методичного інструментарію при проведенні системних досліджень особистісного і соціального розвитку неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму; розробці принципів побудови і змісту багаторівневої соціально-психологічної програми оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму та визначенні організаційно-процесуальних засад успішності її реалізації через використання й інтеграцію інноваційних соціально-психологічних та інформаційно-комунікаційних технологій, підвищення професійної компетентності фахівців, які працюють з неповнолітніми цієї категорії і їх психологічної готовності до здійснення професійної діяльності; визначенні провідних соціально-психологічних умов і чинників забезпечення оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами у травмогенному соціумі. Практичне значення проведеного дисертанткою дослідження виражене також у розробці методичного та технологічного забезпечення навчальної, практичної, науково-дослідної роботи з неповнолітніми з особливими освітніми потребами, що знайшло відображення у змістовному збагаченні програм навчальних дисциплін загальної й професійної підготовки обов'язкової та вибіркової компоненти освітніх програм модулями й темами щодо процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травмогенного соціуму.

Позитивної оцінки заслуговує те, що результати дисертаційного дослідження широко впроваджені в діяльність закладів вищої освіти, організацій та установ різного рівня.

Результати дослідження пройшли також належну апробацію на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, конгресах, форумах, семінарах, вебінарах, наукових школах, майстер-класах. Основні положення рецензованої роботи представлено у 80 публікаціях авторки, з яких 1 одноосібна монографія, 9 колективних монографій, 4 науково-методичні праці, 27 статей у наукових фахових виданнях із психології (з них 5 статей – у наукометричній базі Scopus, 3 статті – у наукометричній базі Web of Science Core Collection); 39 публікацій – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та інших виданнях.

Реферат повністю відображає концепцію та основні методологічні позиції дисертації, її зміст, теоретичні положення, емпіричні результати, висновки. У дисертації не виявлено академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

Аналіз тексту дисертації дає підстави вважати, що Турубаровою А.В. на високому науково-методичному рівні сплановано та здійснено змістовне дослідження, зроблено ґрунтовні висновки, які мають вагомe науково-теоретичне та прикладне значення. У цьому аспекті дисертантка проявила себе спроможною запропонувати та перевірити нові форми і методи соціально-психологічної допомоги, організувати консультативну та корекційно-розвивальну роботу.

Разом із цим, потрібно зазначити, що дисертація Турубарової А.В. не позбавлена деяких недоліків і положень, які можуть слугувати підставою для дискусії.

1. Позитивно оцінюючи проведений авторкою ґрунтовний аналіз проблеми соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами, зауважимо, що поза увагою залишилася низка питань, зокрема, внутрішній смисл парадигми «структурно-функціональна модель» та порівняння специфіки перебігу процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами у гендерному вимірі.

2. Більш ґрунтовного пояснення вимагає звернення дисертантки до ресурсної сфери особистості неповнолітніх з особливими освітніми потребами,

що постає у контексті аналізу досліджуваної проблеми як важливий чинник успішності процесу їх соціалізації в умовах травматогенного соціуму.

3. Попри те, що авторкою витримана логіка інтерпретації результатів емпіричного дослідження і відповідність зазначеним методикам, необхідно було б докладніше обґрунтувати застосування факторного аналізу, а при представленні результатів емпіричного дослідження у рефераті, доцільним було б більше використати результати статистичного аналізу, здійсненого у роботі.

4. Дисертантка представляє потужну багаторівневу соціально-психологічну програму оптимізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму, наводить переконливі результати її апробації. Поряд із цим рекомендації щодо використання отриманих напрацювань висвітлено недостатньо, тоді як, на нашу думку, саме це мало б практичну значущість у соціально-психологічній роботі, зокрема з сім'ями, які виховують неповнолітніх дітей з особливими освітніми потребами.

Проте, наведені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи, яка має вагому наукову новизну, теоретичне та практичне значення для соціальної психології, психології соціальної роботи, а також для інших наукових галузей, що займаються дослідженням проблеми соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами.

Дисертаційне дослідження Турубарової А.В. за своїм змістом, науковим рівнем та оформленням є завершеним самостійним дослідженням, яке відповідає вимогам пп. 7, 8, 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17.11.2021 р., що висуваються до докторських дисертацій.

Отже, вважаємо, що дисертація Турубарової А.В. «Соціально-психологічні засади соціалізації неповнолітніх з особливими освітніми потребами в умовах травматогенного соціуму» є завершеною працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані теоретичні та емпіричні результати вирішення означеної проблеми, а Турубарова Анастасія Володимирівна

заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,

завідувачка кафедри соціальної психології

Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника МОН України

Любомира ПЛЕЦЬКА

ПІДПИС *Л. Плетцька*
ЗАСВІДЧУЮ
Начальник відділу кадрів
« 12 » *12* 20 *24*

